UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

Dipòsit digital
de documents
de la UAB

This is the **published version** of the bachelor thesis:

Díaz Santamaría, Carla. *La Viuda Brusi i la capacitat mercantil femenina en el context del Codi de Comerç de 1829*. Treball de Final de Grau (Universitat Autònoma de Barcelona), 2026 (Dret). 37 pàg.

This version is available at https://ddd.uab.cat/record/331826

under the terms of the BY-SA license.

Universitat Autònoma de Barcelona

TFG Dret

La Viuda Brusi i la capacitat mercantil femenina en el context del Codi de Comerç de 1829

FACULTAT DE DRET

DOBLE GRAU EN DRET I ADMINISTRACIÓ I DIRECCIÓ D'EMPRESES

AUTORA: Carla DÍAZ SANTAMARÍA

TUTORA: Stefania GIOMBINI

Curs Academic 2025-2026

A mi madre, por escucharme y estar ahí siempre que lo he necesitado

A mi padre, por respetar mis silencios y demostrar que me quiere

A todas las mujeres de mi familia que han luchado para llegar donde están ahora

RESUM:

Al llarg d'aquest treball s'analitza la figura de la dona en el **Dret mercantil** espanyol del segle XIX, prenent com a eix central el **Codi de Comerç de 1829** i la seva evolució posterior. En un context jurídic caracteritzat per la incapacitat legal de la dona casada i les nombroses limitacions imposades a la seva participació en el mercat, s'estudia el cas d'Eulàlia Ferrer i Montserrat, coneguda com la Viuda Brusi, com a exemple de la **capacitat d'obrar femenina** en l'àmbit mercantil.

A partir d'un anàlisi normatiu i històric-jurídic, s'examina la situació jurídica de les dones en el comerç amb anterioritat a la Vídua Brusi i es posa en relleu el caràcter excepcional de la figura de la **vídua comerciant**, única categoria femenina amb autonomia jurídica relativa.

L'estudi es centra posteriorment en la trajectòria empresarial i jurídica d'**Eulàlia Ferrer**, qui, després de la mort del seu marit, va assumir la direcció de la Casa Brusi i del Diari de Barcelona, convertint-se en una de les empresàries més rellevants de la primera meitat del segle XIX. La seva actuació permet analitzar com, malgrat les grans limitacions normatives, va saber utilitzar les escletxes legals existents per a ser reconeguda com a comerciant i exercir en un àmbit gairebé reservat exclusivament als homes.

Finalment, el treball aborda l'evolució posterior de la participació femenina en el mercat i el llegat jurídic i simbòlic de la Vídua Brusi.

Paraules clau: Dret mercantil, Codi de comerç de 1829, capacitat d'obrar femenina, vídua comerciant, Eulàlia Ferrer

RESUMEN

A lo largo de este trabajo se analiza la figura de la mujer en el **Derecho mercantil** español del siglo XIX, tomando como eje central el **Código de Comercio de 1829** y su evolución posterior. En un contexto jurídico caracterizado por la incapacidad legal de la mujer casada y las numerosas limitaciones impuestas a su participación en el mercado, se estudia el caso de Eulàlia Ferrer i Montserrat, conocida como la Viuda Brusi, como ejemplo de la **capacidad de obrar femenina** en el ámbito mercantil.

A partir de un análisis normativo e histórico-jurídico, se examina la situación jurídica de las mujeres en el comercio con anterioridad a la Viuda Brusi y se pone de relieve el carácter excepcional de la figura de la **viuda comerciante**, única categoría femenina con una autonomía jurídica relativa.

El estudio se centra posteriormente en la trayectoria empresarial y jurídica de **Eulàlia Ferrer**, quien, tras la muerte de su marido, asumió la dirección de la Casa Brusi y del *Diario de Barcelona*, convirtiéndose en una de las empresarias más relevantes de la primera mitad del siglo XIX. Su actuación permite analizar cómo, pese a las grandes limitaciones normativas, supo utilizar los resquicios legales existentes para ser reconocida como comerciante y ejercer en un ámbito reservado casi exclusivamente a los hombres.

Finalmente, el trabajo aborda la evolución posterior de la participación femenina en el mercado y el legado jurídico y simbólico de la Viuda Brusi.

Palabras clave: Derecho mercantil, Código de Comercio de 1829, capacidad de obrar femenina, viuda comerciante, Eulàlia Ferrer

ABSTRACT:

This work analyses the role of women in 19th-century Spanish **commercial law**, focusing on the **1829 Commercial Code** and its subsequent evolution. In a legal context characterised by the legal incapacity of married women and the numerous limitations imposed on their participation in the market, the case of Eulàlia Ferrer i Montserrat, known as the Brusi Widow, is studied as an example of **women's capacity to act** in the commercial sphere.

Based on a normative and historical-legal analysis, the legal situation of women in commerce prior to the Viuda Brusi is examined, highlighting the exceptional nature of the figure of the **merchant widow**, the only female category with relative legal autonomy.

The study then focuses on the business and legal career of **Eulàlia Ferrer**, who, after the death of her husband, took over the management of Casa Brusi and Diario de Barcelona, becoming one of the most important businesswomen of the first half of the 19th century. Her actions allow us to analyse how, despite significant regulatory limitations, she was able to use existing legal loopholes to be recognised as a merchant and operate in a field reserved almost exclusively for men.

Finally, the paper addresses the subsequent evolution of female participation in the market and the legal and symbolic legacy of the Brusi widow.

Key words: Commercial law, Commercial Code of 1829, women's capacity to act, merchant widow, Eulàlia Ferrer

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ 6

1.1 Objectius 6

1.2 Metodologia 6

1.3 Justificació del tema 7

2. LA DONA I EL MERCAT ABANS DEL CODI DE COMERÇ DE 1829 9

2.1 La situació social, jurídica i política de la dona a l'Espanya del segle XIX 9

2.2 Presència femenina en el comerç abans del Codi de Comerç de 1829 12

2.3 Primeres aportacions femenines en l'àmbit mercantil al segle XIX 14

3. LA FIGURA FEMENINA EN EL CODI DE COMERÇ DE 1829 15

3.1 Regulació de la capacitat mercantil femenina 15

3.2 La llicència marital i les seves conseqüències en el comerç 18

3.3 La figura de la viuda comerciant com a excepció legal 20

4. EULÀLIA FERRER I MONTSERRAT (1776-1841), LA VIUDA DE BRUSI 22

4.1 Eulàlia Ferrer com a empresària, editora i impresora 22

4.2 La Casa Brusi i el *Diario de Barcelona* 25

4.3 Anàlisi del seu cas com a precedent històric 27

5. EVOLUCIÓ I LLEGAT 29

5.1 Codi de comerç de 1885 i Codi Civil de 1889 29

5.2 Les "hereves" de la Viuda Brusi: continuïtat i límits 31

6. CONCLUSIONS 32

7. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA 34

1. INTRODUCCIÓ

1.1 OBJECTIUS

El present treball té com a objectiu principal analitzar la figura de la dona en el Dret Mercantil del segle XIX, en una època en la qual l'ordenament jurídic i les estructures socials relegaven majoritàriament a les dones a l'àmbit domèstic, limitant el seu accés a la vida econòmica i mercantil. En aquest context, la capacitat jurídica femenina es trobava condicionada per l'estat civil i per una normativa que dificultava, quan no impedia, l'exercici autònom de qualsevol activitat fora de la llar.

Partint d'aquest marc restrictiu i limitatiu, el treball pretén examinar el tractament normatiu que el Dret mercantil va dispensar a les dones, amb especial atenció al Codi de Comerç de 1829, posant en relleu les limitacions legals que pesaven sobre la seva participació en el mercat i les escasses excepcions admeses pel sistema, entre les quals va destacar la figura de la *vídua comerciant*.

Tot i així, cal destacar la trajectòria empresarial d'Eulàlia Ferrer i Montserrat (1776 - 1841), coneguda com la Viuda Brusi, que esdevé un cas paradigmàtic que permet comprendre fins a quin punt una dona va poder desenvolupar-se en un espai econòmic reservat gairebé exclusivament als homes. A través de la seva figura i del seu cas particular, es pretén valorar com, malgrat un marc normatiu clarament desfavorable, algunes dones van aconseguir exercir activitats mercantils aprofitant els marges i escletxes que el mateix sistema jurídic permetia.

1.2 METODOLOGIA

La metodologia emprada en aquest treball respon a una aproximació qualitativa basada en la història i el dret, enfocada en analitzar la posició jurídica de la dona dins del Dret Mercantil del segle XIX. Per fer-ho, s'han analitzat diverses fonts normatives i històriques amb l'objectiu de comprendre, no només el contingut formal de les normes jurídiques, sinó també el seu significat pràctic, és a dir, la seva aplicabilitat en la vida real de les dones, dins del context social, econòmic i cultural de l'època.

En primer lloc, s'ha dut a terme una anàlisi directa de diverses fonts primàries jurídiques, entre les quals cal destacar el Codi de Comerç de 1829 i la normativa civil i mercantil que es trobava vigent durant el segle XIX. La lectura sistemàtica i interpretativa d'aquests textos és la que ha permès realitzar aquesta revisió amb la finalitat d'identificar les

limitacions jurídiques que havien sigut imposades a les dones de l'època, especialment en l'exercici d'activitats comercials.

De forma paral·lela, aquest treball també es basa en l'estudi de fonts secundàries. Per comprendre millor les disposicions normatives que han sigut analitzades, es fa servir doctrina jurídica centrada en la història del dret i, concretament, en el dret mercantil. Aquestes aportacions han ajudat a entendre les diferents opinions acadèmiques sobre el paper que ha mantingut la dona en l'activitat econòmica i empresarial del període estudiat.

Un dels elements principals ha estat l'anàlisi del cas d'Eulàlia Ferrer i Montserrat. L'estudi del seu cas i de la seva trajectòria empresarial permet observar com les normes jurídiques s'aplicaven en la pràctica i quines escletxes legals possibilitaven aquesta participació femenina en el comerç. A través d'aquest enfocament microhistòric podem conèixer la realitat del moment.

1.3 JUSTIFICACIÓ DEL TEMA

L'elecció de la Viuda Brusi com a tema central d'aquest Treball de Fi de Grau respon al desig de poder investigar i analitzar la manera com les dones, malgrat les diverses dificultats i limitacions jurídiques i socials a les quals s'han hagut d'enfrontar al llarg de la història, han tingut un paper fonamental en la construcció de la nostra societat.

Al llarg dels segles la contribució de les dones ha estat relegada a un segon pla, especialment en tots aquells àmbits relacionats amb el poder econòmic i jurídic. Doncs bé, durant la meva investigació he volgut donar ressò al fet que les dones no només han participat activament en la vida social i econòmica, sinó que també han desenvolupat funcions essencials en la continuïtat d'activitats comercials i empresarials.

En aquest sentit, he volgut estudiar les limitacions que van ser imposades a les dones durant el segle XIX, però també els espais d'actuació que han aconseguit construir dins d'un sistema que les situava en una clara posició de subordinació formal. A través del Dret mercantil s'ha estudiat com la realitat econòmica, que està envoltada d'aquesta participació femenina en el comerç, ha xocat amb la regulació normativa que, com veurem en aquest treball, tendia a restringir la seva participació.

Per aquest mateix motiu, i gràcies a la proposta i a l'assessorament de la professora Stefania Giombini, la figura de la Viuda Brusi adquireix tanta importància. A partir del seu cas, es pot explorar el veritable paper de la dona dins de l'àmbit mercantil i

comprendre com el dret ha contribuït i, alhora, restringit la seva presència en el món econòmic.

Al llarg d'aquest treball no es pretén únicament reconstruir la trajectòria individual d'Eulàlia Ferrer i Montserrat, sinó que també es vol obtenir una millor comprensió del paper de les dones en la història del Dret mercantil espanyol, posant en relleu la distància existent entre la coneguda norma jurídica i la realitat social que envoltava aquella època, així com el procés gradual mitjançant el qual les dones han aconseguit adquirir visibilitat.

2. LA DONA I EL MERCAT ABANS DEL CODI DE COMERÇ DE 1829

2.1 LA SITUACIÓ SOCIAL, JURÍDICA I POLÍTICA DE LA DONA A L'ESPANYA DEL SEGLE XIX

El contingut de les normes jurídiques ens permet entendre la realitat concreta del moment i constitueix una gran font d'informació sobre la societat. La legislació canvia de la mateixa manera que ho fa la conducta humana i el seu pensament, per això es troba en contínua creació i modificació. Els textos jurídics són, per tant, un reflex dels canvis polítics, socials, econòmics i culturals que tenen lloc al territori i, a partir dels mateixos, podem entendre quin paper ocupaven les dones al llarg del segle XIX (Doménech, 2021).

En primer lloc, és necessari parlar de la Constitució de Cadis de 1812 coneguda com "La Pepa", la qual, malgrat el seu gran caràcter liberal, es tractava d'un cos legal transgressor del principi d'igualtat; un dels principis que fonamentava la constitució del nou Estat Liberal. Per poder entendre l'esperit d'aquest text normatiu és necessari que ens fixem en el context sociopolític de l'època, que estava molt marcat per la divisió de classes, l'esclavitud i la invisibilitat de la dona. De fet, tots aquells que constituïen una minoria eren exclosos de la vida pública i, en conseqüència, de la presa de decisions (Martín, 2014). La societat, les lleis i la pròpia Constitució apartava a aquests grups minoritaris de l'esfera pública i, fins i tot, de l'esfera privada, en les relacions familiars, sobre les quals en parlarem més endavant.

A l'àmbit familiar, tant la dona com els fills quedaven sotmesos a l'autoritat del pare de família, aquesta posició d'inferioritat de la dona en l'àmbit domèstic es justificava a través de la seva concepció com a ser incapaç, la qual quedava recollida de manera expressa per les lleis i el Text Constitucional. L'article 5.1 de la Constitució de 1812 establia clarament que eren ciutadans espanyols: *"Todos los hombres libres nacidos y avecinados en los dominios de las Españas, y los hijos de estos"*. Per tant, la condició de ciutadà, en el sentit polític constitucional, quedava reservat exclusivament als homes (Pérez, 2017).

Com que no era considerada ciutadana, la dona no podia exercir drets polítics, entre els quals cal destacar el dret actiu al vot. L'article 75 de la Constitució establia que: *"Para ser elector de partido se requiere ser ciudadano que se halle en el ejercicio de sus derechos, mayor de veinte y cinco años , y vecino y residente en el partido..."*, requisits que limitaven l'exercici únicament als homes.

Per tant, la manca de reconeixement de les dones dins del Text Constitucional no es tracta d'un fet aïllat, sinó que respon a la concepció generalitzada de l'època sobre la capacitat jurídica femenina. Aquesta realitat demostra el que es coneix com la paradoxa liberal del segle XIX. Tot i que el pensament liberal defensava principis universals d'igualtat, llibertat i ciutadania, aquestes idees es basaven principalment en una visió masculina del subjecte polític (Morant, 2006). D'aquesta manera, la "universalitat dels drets" quedava limitada als homes i excloïa a les dones, que no tenien la consideració de ciutadanes (Gómez- Ferrer, 2011).

La filosofia política del període, representada pel pensament de Hegel, considerava l'Estat i la ciutadania com espais exclusius per a l'home, en canvi, la dona quedava vinculada a l'àmbit domèstic i familiar, i se l'associava més amb una funció moral i privada, que no pas amb una funció política o jurídica (Hegel, 2004). De fet, en la seva obra *Principios de la filosofia del Derecho* va establir que: "la diferència entre l'home i la dona és la que hi ha entre l'animal i la planta . . . L'estat correria perill si hi hagués dones al capdavant del govern, perquè no actuen segons exigències de la universalitat sinó seguint opinions*"*. Per tant, la igualtat liberal que es proclamava coexistia amb una clara desigualtat real que va afectar a la situació social, jurídica i política de les dones.

En aquest sentit, es produeix una clara contradicció, donat que mentre el discurs liberal proclamava la llibertat i la igualtat com a principis fonamentals, el sistema jurídic mantenia mecanismes que limitaven l'autonomia femenina. Les dones podien treballar, contribuir a l'economia familiar i participar en activitats comercials, però ho feien des d'una posició de dependència jurídica respecte de l'home. Cal destacar que el pensament liberal va fer referència a la importància del paper social de les dones i en la necessitat d'aquestes de rebre una educació, ara bé, aquesta havia de ser clarament diferent a la de l'home, donat que havia d'anar dirigida a l'adequat compliment de la seva missió com a esposa i mare i a la personificació de la seva figura com a l'*àngel de la llar* (Molina, 2009).

Aquesta exclusió tenia importants conseqüències en la vida diària, especialment en l'àmbit privat. El matrimoni era vist com una mena de jerarquia, on el marit ocupava el paper de cap de família i la dona quedava subordinada a les seves ordres (Doménech, 2023), és a dir, estava sotmesa a la seva autoritat en tots els aspectes de la seva vida. Això vol dir que no podia prendre decisions importants sense el permís del seu marit i que

estava obligada a complir amb les seves obligacions i deures com a dona de la casa (Morales, 2018).

La mencionada contradicció del pensament liberal es va manifestar en l'àmbit jurídic i social i va ser objecte de crítica durant el seu propi context històric. Un exemple clar el presenta Olympe de Gouges qui, davant l'evident exclusió de les dones dins del projecte liberal, va redactar la *Declaració de Drets de la Dona i de la Ciutadana* (1791) on evidenciava la incoherència d'un sistema que proclamava i defensava la universalitat de drets mentre negava la seva aplicació a la meitat de la població (Scott, 2012).

Per tant, podem concloure que el liberalisme propi de l'època va presentar una universalitat que no era completa, ja que només reconeixia els drets polítics i civils dels homes, mentre a les dones les assignava un paper subordinat però necessari dins del funcionament econòmic i social.

2.2 PRESÈNCIA FEMENINA EN EL COMERÇ ABANS DEL CODI DE COMERÇ DE 1829

L'anàlisi previ de la situació social, jurídica i política de la dona a l'Espanya del segle XIX ha demostrat l'existència d'un marc legal que limitava els seus drets i la posaven en una clara posició de subordinació, tant en temes públics com privats. Ara bé, és important destacar que les dones, abans de l'aprovació del Codi de Comerç de 1829, ja participaven en diverses activitats comercials. Aquesta participació era significativa, encara que molt sovint es trobava invisibilitzada (Muñoz, 2023). Diversos estudis han demostrat que les dones van intervenir en acords comercials, operacions econòmiques i, fins i tot, van participar en la gestió d'empreses familiar des d'abans de l'arribada de l'Estat liberal, encara que de forma secundària (Jiménez, 2023). Tot això mostra que la figura femenina tenia presència en l'economia abans de la promulgació de lleis que pretenien regular la seva participació de manera formal, però matisant que aquesta participació, en tot cas, estava limitada i controlada.

L'elevat nombre de dones que va dur a terme l'activitat comercial en diferents espais geogràfics del territori espanyol afirma la importància de la dona en el dret mercantil del segle XIX. Ara bé, aquesta importància es pot relativitzar en funció de la interpretació que realitzem del dret. Si entenem que el dret està delimitat a les funcions jurisdiccionals i legislatives, el paper de la dona és marginal, però si interpretem el dret en un sentit ampli, impregnat del contracte com a font de dret privat, hem de considerar el paper rellevant que va tenir la dona en la vida econòmica de la societat (Jimeno, 2021).

Doncs bé, tenint present tot això, és important destacar que les dones, abans de l'arribada del Codi de Comerç, van arribar a ser mercaderes, comerciants, negociants i, fins i tot, prestadores. El que no podien fer era ocupar càrrecs públics, és a dir, els podien heretar, però no exercir (Rey Castelao i Rial García, 2009). Malgrat això, tal com veurem posteriorment, la seva activitat es trobava limitada: les solteres autònomes (eren les majors de 25 anys i/o estaven emancipades) disposaven d'autonomia legal, mentre que les casades depenien dels seus marits per poder actuar en determinats negocis jurídics, encara que també podien actuar a través de la llicència marital, la qual explicarem amb més detall en el següent capítol. Finalment, les viudes compartien la mateixa independència legal que les solteres, malgrat que socialment aquestes últimes tenien menys acceptació que les primeres (Gacto Fernández, 2013).

Per tant, pel que fa a la seva participació en el comerç, és necessari destacar que, independentment del seu estat civil, les dones exercien activitats comercials, encara que, en alguns casos, es trobaven més o menys limitades, especialment pel que fa als béns que podien obligar en les seves relacions comercials. Un aspecte significatiu és que un cop les dones casades rebien aquesta llicència marital per part del seu marit, aquesta difícilment podia ser revocada. Aquesta dificultat o impossibilitat podia deure's a motius econòmics, ja que podia afectar a totes aquelles persones que comerciaven amb les companyies o negocis d'aquestes dones. A més, s'ha demostrat a través de protocols notarials i plets judicials que els jutges no tenien per costum expropiar la llicència marital a les dones que exercien el comerç (García Gil, 2022).

Un espai especialment important per comprendre com les dones participaven en l'economia abans de la promulgació del Codi de Comerç de 1829 és el dels gremis. Tot i que aquests grups professionals estaven principalment constituïts només per homes, donat que les dones tenien exclosa la seva participació directa, molts estudis han demostrat que hi participaven de manera activa, especialment quan es tractava de vídues de mestres artesans o les filles dels mateixos que treballaven habitualment als tallers familiars (Pérez, 1997). En molts casos, les vídues agafaven el relleu del negoci del gremi per garantir que la seva família pogués viure, i així mantenir el control econòmic i la gestió diària de la producció, malgrat que existien algunes restriccions imposades, com la de contractar a un mestre examinador que s'encarregués de dirigir el taller (Martínez i Hernández, 2021). Un dels casos més destacats va ser el de Rita Gerle, qui l'any 1784 va ser la primera dona en obtenir l'autorització oficial per a exercir com a estampadora de seda a Espanya. El seu taller a Barcelona es va convertir en un símbol d'apoderament en trencar l'exclusió gremial (Vicente, 2007). A Catalunya, la documentació gremial i notarial mostra com les dones treballaven en sectors com el tèxtil, el comerç al detall i algunes manufactures urbanes, tot i que sovint amb fórmules legals que amagaven la seva independència (Montagut, 2025).

Per tant, això demostra que les dones van participar activament en les activitats mercantils de l'Antic Règim, encara que de forma subordinada a la figura de l'home, el fet que hi hagués una normativa específica per regular-les indica que la seva activitat va ser lo suficientment freqüent (García Gil, 2023)

2.3 PRIMERES APORTACIONS FEMENINES EN L'ÀMBIT MERCANTIL AL SEGLE XIX

És important destacar que quan parlem de les "primeres aportacions femenines" en cap cas ens referim a l'aparició sobtada de la dona en el mercat a partir del segle XIX. Tal com ha sigut mencionat anteriorment, la presència femenina en les diverses activitats comercials, artesanes i, fins i tot, en el món del llibre venia produint-se des de feia segles. Ara bé, el que és necessari destacar és que aquesta presència es va desenvolupar al llarg d'aquest segle en un context de codificació, liberalisme econòmic, transformació dels gremis, creixement urbà i consolidació de la premsa periòdica (Scott, 1993)

En qualsevol cas, és necessari destacar que l'aportació femenina durant aquest segle va anar en augment, donat que permetia el creixement de les empreses familiars. En aquells sectors on l'establiment constituïa espai d'habitatge, taller, magatzem i punt de venda, la separació entre treball domèstic, que es desenvolupava dins de la llar, i el treball mercantil era pràcticament inexistent. Així doncs, les dones podien desenvolupar diverses activitats comercials, encara que la realització d'aquestes no generaven reconeixement, tot i que col·laboressin a sostenir la continuïtat econòmica. La identitat professional de la dona quedava estretament condicionada pels seus vincles familiars. Per això, aquelles dones que desenvolupaven activitats comercials i volien ser escoltades o respectades dins de la seva comunitat, havien d'aparèixer com a vídues, mares o filles, independentment del seu rol (Vicente, 2007).

En aquest context, resulta especialment important mencionar la presència femenina en el sector de la impremta i del comerç del llibre, un àmbit en el qual es documenta una gran participació des de finals del segle XVIII fins a inicis del segle XIX (Egoscozábal i Robles, 2019). Aquesta participació es feia especialment visible en determinats moments del cicle empresarial, com quan es produïa la mort del titular principal del negoci, en aquests casos les dones podien arribar a assumir la continuïtat dels tallers tipogràfics i de les llibreries. És per això que, tal com veurem posteriorment, la participació de les dones en la "professió del llibre", encara que limitada, ens ajuda a entendre l'evolució posterior del paper de la dona dins del dret mercantil.

3. LA FIGURA FEMENINA EN EL CODI DE COMERÇ DE 1829

3.1 REGULACIÓ DE LA CAPACITAT MERCANTIL FEMENINA

Abans d'analitzar la regulació específica de la capacitat mercantil femenina, resulta imprescindible entendre en quin context es va crear el Codi de Comerç de 1829, i és que aquest va formar part d'un procés general de codificació que s'estava desenvolupant a l'Europa del segle XIX (Tomás y Valiente, 1983). Aquest moviment, altament influenciat per la codificació napoleònica, es va basar en el Codi de Comerç francès, el qual tenia com a objectiu organitzar i unificar les normes mercantils sota els principis del liberalisme econòmic. D'aquesta manera, el Codi espanyol de 1829 va adoptar una estructura molt similar i es va presentar com un instrument jurídic destinat a regular les diferents activitats comercials dins del nou ordre liberal. Ara bé, aquesta intenció modernitzadora va entrar en contraposició amb les limitacions tradicionals existents, especialment pel que fa a la capacitat jurídica de determinats subjectes.

El Codi de Comerç de 1829 establia les regles uniformes de tot el territori peninsular i regulava els requisits exigits per a poder exercir el comerç, entre els quals també es trobaven els de la *dona comerciant*. Abans d'explicar-los, es important matissar la diferencia entre la propietat del comerç i l'exercici del mateix (Gete-Alonso, 2014).

La primera està regulada per les lleis civils, conforme les mateixes la dona pot tenir un negoci. De fet, la dona casada en règim de guanys pot ser titular, en virtut dels béns que són adquirits durant el matrimoni, d'una part del negoci familiar (Gete-Alonso, 2014). Així doncs, pot ser propietària o usufructuària del negoci a través d'una successió (com per exemple, una herència), de l'adquisició del bé amb anterioritat a contreure matrimoni o durant el mateix en règim de guanys.

Ara bé, l'exercici de l'activitat mercantil es troba recollit al Codi de Comerç, el qual disposa en el seu article tercer que: "*Toda persona que según las leyes civiles tiene capacidad para contratar y obligarse, la tiene igualmente para ejercer el comercio*…". De forma addicional, establia una regla especial dirigida als menors de vint anys, edat a partir de la qual es considerava, en aquella època, la majoria d'edat, malgrat que depenia del territori (en el cas particular de Catalunya, aquesta es mantenia en els 25 anys) i regulava la situació de la dona casada. L'article cinquè feia referència a la mateixa i establia que la dona casada, major de vint anys, estava aparentment incapacitada per exercir lliurement el comerç, donat que necessitava, per tal de poder exercir-lo, d'una

autorització expressa del marit que havia de ser entregada en escriptura publica (Gete-Alonso, 2014). Aquesta autorització també s'entregava a la dona que es trobava separada legalment.

És necessari matissar que la norma, de forma addicional, quan feia referència a la necessitat d'aquesta autorització o llicència marital no era perquè exigís un simple requisit de capacitat, sinó que feia referència concretament al règim econòmic matrimonial i establia els béns que podia comprometre la dona en l'exercici del comerç. En aquells casos en els quals disposava d'autorització marital, la dona comerciant, a més dels seus béns privatius, podia obligar els béns dotals (aquells que aportava al marit en el moment de casar-se amb la finalitat de contribuir a les càrregues del matrimoni) i els comuns de la societat conjugal (Gete-Alonso, 2014). En cas de no disposar d'aquesta autorització, únicament podia obligar els seus béns privatius, ara bé, l'article 6 establia clarament que se li reconeixia la facultat d'hipotecar els seus béns immobles en garantia de les seves obligacions.

Les dones casades que es trobaven separades legalment no necessitaven llicència del marit per exercir el comerç ni per efectuar actes de domini, alienar i gravar els seus béns propis (Gete-Alonso, 2014). La norma legal es referia concretament als béns que podien resultar obligats en l'exercici del comerç davant el supòsit de separació legal. Per tant, la dona comerciant separada només podia comprometre els seus béns propis, els dotals que se li havien retornat i els adquirits posteriorment a la dissolució del matrimoni.

Així doncs, podem observar com per a la dona casada, en quant a les normes comercials, la major limitació de la seva capacitat era aquella que tenia el seu origen en la mateixa legislació civil, la qual coincidia durant aquest període amb la legislació francesa (Gete-Alonso, 2014).

Ara bé, qüestió diferent va ser la de la dona casada catalana. Per una banda, es mantenien les normes civils pròpies catalanes que no feien referència a la necessitat d'aquesta autorització o llicència marital, donat que el règim matrimonial establia la separació de béns i, per tant, resultava completament innecessària al no existir béns comuns entre els conjugues (Pérez, 1997; Gete-Alonso, 2014). Tot i així, cal destacar que malgrat el manteniment de les tradicions del dret privat català, en el que afectava a l'organització jurídica familiar i a la posició dels cònjuges en la família i el matrimoni, la política unificadora borbònica va implementar de forma gradual límits a la dona comerciant. Així

doncs, per a l'administració i disposició dels seus béns parafernals, és a dir, aquells que eren privatius de la dona i que es trobaven al marge dels béns dotals lliurats per raó del matrimoni, es va acabar exigint la llicència marital, una autorització que en principi no resultava necessària segons la seva pròpia llei (Gete-Alonso, 2014).

Aquesta situació demostra com, fins i tot en aquells territoris amb règims diferenciats, la capacitat mercantil femenina continuava condicionada per estructures jurídiques i socials de caràcter patriarcal.

3.2 LA LLICÈNCIA MARITAL I LES SEVES CONSEQUÈNCIES EN EL COMERÇ

La llicència marital exigida, tal com hem pogut veure, a les dones casades que volien exercir el comerç i comprometre els seus béns, va constituir una de les formes més clares de submissió jurídica de les dones en el dret mercantil espanyol del segle XIX (Gacto Fernández, 2013). Aquesta no es tractava d'una simple formalitat del text legal, sinó que implicava el control de la seva capacitat per prendre part en les diverses activitats econòmiques. D'aquesta manera, la dona casada quedava sotmesa a l'autoritat del seu marit, qui podia decidir si autoritzava, limitava o, fins i tot, impedia la seva participació en el tràfic comercial (Gete-Alonso, 2014).

Aquest instrument s'introduïa dins d'un sistema que atorgava al marit el paper de cap de família i la representació de la llar, accentuant les diferències existents entre els membres de la unitat familiar (Pérez, 1997). En paraules de Mercedes Ten Doménech (2023):

> Tal limitación se fundamenta en la necesaria protección tanto de su patrimonio como de ella misma, es decir, la esposa es un sujeto a proteger . . . Esta forma de legislar nos lleva a deduir que, en realidad, cuando el legislador habla de una necesaria «protección» de la mujer casada, en realidad se refiere a un forzoso «control» de la misma.

Aquest control limitava les oportunitats d'emancipació econòmica per a les dones i feia molt difícil, si no bé impossible, que poguessin consolidar una identitat empresarial independent, fins i tot en aquells casos en els quals gaudien d'experiència o patrimoni suficients. Tota aquesta situació contribuïa a fer invisible a la dona en l'àmbit econòmic, relegant la seva participació a una posició jurídicament secundària, tot i que, tal i com hem vist, realment estaven involucrades en nombroses activitats comercials donant suport als negocis familiars. Entre els actes que podien realitzar les dones casades amb la llicència marital en destaquem els següents: comprometre's de fet o de dret, afermar per a tercers, alliberar deutes, alienar i fer donacions (Pérez, 1997).

Més enllà de la limitació de la capacitat d'obrar, l'autorització marital tenia conseqüències directes sobre la validesa dels actes jurídics realitzats per la dona casada. En aquest sentit, la doctrina ha demostrat que la falta d'aquesta podia comportar la nul·litat dels negocis jurídics subscrits per la dona, fet que introduïa un element d'inseguretat en el tràfic mercantil. Tal i com assenyalen Marchant-Rivera i Barcó-Cebrián (2013) aquesta situació

situava a la dona en una posició de dependència estructural dins del sistema jurídic, limitant no només la seva autonomia, sinó també l'eficàcia dels seus actes en l'àmbit patrimonial i contractual.

En aquest context tan restrictiu, la viudetat és va convertir en una de les formes amb major autonomia jurídica i econòmica, ara be, també mantenia certes limitacions que seran explicades amb posterioritat. Quan es trencava el vincle matrimonial, degut a la mort del cap de família, desapareixia aquesta subordinació a la llicencia marital, la qual cosa permetia a algunes dones prendre la direcció dels negocis familiars (Castrillo, 2021). Aquest fenomen ajuda a comprendre la importància de figures com Eulàlia Ferrer, la trajectòria de la qual es un exemple clar de com, a través de la seva condició, va poder obrir portes a oportunitats econòmiques i empresarials que estaven tancades per a moltes dones casades.

3.3 LA FIGURA DE LA VIUDA COMERCIANT COM A EXCEPCIÓ LEGAL

L'elevada mortalitat que es va experimentar durant aquesta època va fer que un alt percentatge de dones haguessin de passar per aquest estadi de la viduïtat. La legislació va contemplar aquesta fase de la vida de les dones no sols per a assegurar-los uns drets, sinó també per a poder exercir un control sobre elles. No obstant això, cal destacar que la dona viuda podia gaudir a nivell jurídic d'un estatus i d'un grau d'independència superior al de la dona casada i, fins i tot, al de la soltera major d'edat (Pérez, 1997).

La dona viuda es caracteritzava per l'absència de tutela i control masculins i, a diferència de la dona soltera o separada, assumia la responsabilitat de garantir la seva pròpia subsistència i la dels seus descendents, si en tenia, així com la gestió dels béns i negocis heretats. Aquesta nova posició comportava un desafiament respecte als rols tradicionals assignats a la dona i implicava una certa ruptura amb els patrons socials establerts (Enrich, 2022). Per aquest mateix motiu, ens aturarem en analitzar la seva figura.

En primer lloc, és important esmentar que el procés d'urbanització i d'industrialització, propi de mitjans del segle XIX, va permetre una flexibilització legal que atorgava més oportunitats per a les dones viudes, de fet, durant aquesta època les dones (entre les quals també es trobaven les vídues) eren propietàries de més de la meitat de les botigues de moda i dels petits negocis d'objectes domèstics que es trobaven a la ciutat de Barcelona (Enrich, 2022). Molts d'aquests negocis utilitzaven la raó social "Viuda de ..." amb l'objectiu de conservar el poder de la marca i el prestigi de l'anterior propietari difunt, d'aquesta forma quedava reflectit un fet primordial: la viuda constituïa el primer recurs per donar continuïtat al negoci familiar davant la mort de l'empresari (Martínez i Hernández, 2019).

El paper que ocupaven aquestes dones, prèviament a la mort del marit, en el negoci familiar podia ser ben diferent: en alguns casos, la vídua tenia trajectòria empresarial, és a dir, havia mantingut una participació activa, encara que invisible, en el negoci del seu difunt marit; en altres casos, el seu paper era menys actiu, i es limitava a garantir el traspàs d'una generació a la següent (Martínez i Hernández, 2019). És important destacar que la classe social de la dona definia en certa mesura la seva participació: la majoria de les dones de classe mitjana i baixa, independentment del seu estat civil, havien de treballar per garantir la seva pròpia subsistència i la de la seva família, per això mateix

acostumaven a fer diverses activitats econòmiques mentre s'encarregaven del manteniment de la llar (Enrich, 2022).

Existeixen diversos casos de vídues que gestionaven cases de préstecs, es dedicaven al comerç o desenvolupaven activitats productives a domicili. Tot i que el comerç constituïa una via rellevant de subsistència, en moltes ocasions les activitats comercials a petita escala esdevenien l'opció més viable per garantir la supervivència econòmica de la vídua. Ara bé, aquestes iniciatives acostumaven a desenvolupar-se al marge del control gremial o municipal, aquesta realitat posa de manifest que moltes dones es veien obligades a desafiar els límits del marc legal vigent (Enrich, 2022).

Pel que fa a les vídues de classe alta, cal destacar que la majoria d'elles no tenien la necessitat de treballar i es dedicaven a viure de l'herència del marit (Enrich, 2022), la qual va ocupar un paper fonamental. En la divisió del patrimoni entre els descendents, un aspecte rellevant era la consideració social i jurídica que existia envers la vídua. A Catalunya, el règim matrimonial aplicable era la separació de béns, però a la resta d'Espanya predominava la societat de guanys, la qual cosa significava que, amb la constitució del matrimoni, es creava una societat en la qual tota la riquesa generada pertanyia a tots dos cònjuges. Doncs bé, quan el propietari de l'empresa moria, s'havien de calcular els beneficis econòmics generats durant el matrimoni, separar la meitat corresponent i distribuir l'herència. Tot això demostra com les dones podien heretar actius i immobles, la qual cosa resulta fonamental per assegurar l'estratègia de supervivència de les empreses familiars (Martínez i Hernández, 2019).

Aquesta realitat és molt important en sectors com el de la impremta i el del comerç del llibre, donat que constitueixen un àmbit caracteritzat per una forta estructura familiar en què la participació femenina era habitual. Alguns estudis han mostrat com les dones (i especialment les vídues) no es limitaven únicament a la venda de llibres, sinó que també participaven en la seva producció i finançament, assumint en molts casos la direcció efectiva del negoci després de la mort del marit (Lorenzo, 2018).

4. EULÀLIA FERRER I MONTSERRAT (1776-1841), LA VIUDA DE BRUSI

A continuació, ens aturarem a analitzar la figura d'Eulàlia Ferrer i Montserrat (1776-1841), també coneguda amb el nom de la Viuda de Brusi, qui constitueix un dels exemples més significatius de la presència femenina en l'àmbit mercantil català del primer terç del segle XIX. La seva importància recau en el fet que la seva actuació no es va limitar en cap moment a la simple conservació del patrimoni familiar, sinó que va participar activament en la gestió del mateix, consolidant-se com una autèntica empresària dins d'un sector que, en aquella època molt marcada per la Guerra d'Independència espanyola (1808 – 1814), resultava completament estratègic per a la vida cultural i política del moment. D'aquesta manera, va aconseguir convertir-se en un dels noms més coneguts dins de la "professió del llibre".

4.1 EULÀLIA FERRER COM A EMPRESARIA, EDITORA I IMPRESORA

Il·lustració 1

Retrat d'Eulàlia Brusi Ferrer

Nota. De "La Viuda Brusi versus el Colegio de Libreros e Impresores de Barcelona: capacidad, autoridad y poder", per M. Ortega Balanza, 2021, *Ius Fugit, 24,* p.211-238

En primer lloc, és important destacar que la vinculació d'Eulàlia Ferrer amb el món de la impremta, l'edició i el comerç del llibre no va ser en cap cas accidental, sinó que responia a una sòlida tradició familiar (Comas i Guell, 2008). De fet, formava part de la cinquena generació d'una família de llibreters que havien aconseguit crear un negoci ben consolidat que tenia el seu origen en el segle XVII (Ortega, 2018). En aquest context, i amb només dotze anys, es va convertir en l'única hereva del negoci *Ferrer*.

L'any 1779 va contreure matrimoni amb Antoni Brusi Miravent, membre d'una família de comerciants i propietari d'una petita llibreria que es trobava al mateix carrer que el

negoci Ferrer. En un primer moment, en els capítols matrimonials, va ser acordat que Brusi adoptaria el cognom Ferrer, degut el seu ample reconeixement dins d'aquest sector i atenent al fet que la seva muller havia aportat una gran quantitat de patrimoni que permetria expandir el negoci, però finalment va incomplir l'acord i va nomenar al negoci Brusi – Ferrer i, a partir de 1808, va passar a anomenar-se únicament Brusi (Ortega, 2021).

El fet que en un primer moment aparegués el cognom Ferrer en la denominació del negoci evidencia el pes econòmic i comercial que la seva família aportava. Això posa de manifest que, malgrat la tradicional invisibilització de la dona dins de l'activitat mercantil, la seva aportació econòmica podia resultar determinant per a l'expansió del negoci familiar. Aquesta realitat ens permet identificar una altra gran contradicció dins del sistema jurídic; i és que mentre la dona casada quedava formalment subordinada a l'autoritat marital i limitada en la seva capacitat, en la pràctica podia constituir una peça essencial, com va ser el cas d'Eulàlia Ferrer que, a través de la seva condició de pubilla va aportar legitimitat econòmica i continuïtat professional.

Pel que fa a la seva participació directa en l'indústria del llibre cal recordar que aquesta va veure's fortament limitada per les restriccions laborals de l'època. Fins a la primera meitat del segle XIX les dones no van tenir accés a les professions liberals, però si als treballs del taller, de la fàbrica o del comerç, activitats que en el negoci del llibre ja portaven fent des de feia anys però sense cap mena de reconeixement professional. L'aprenentatge que rebien les dones depenia de la família a la qual pertanyien i el seu treball era complementari al masculí i al de la llar, en activitats i feines que no requerien formació reglada (Ortega, 2018).

Malgrat això, és important destacar que després de contreure matrimoni, els conjugues van treballar conjuntament a Barcelona on van ampliar el negoci amb un taller de litografia, una fàbrica de tipus de lletres i van aconseguir el privilegi d'impressió del *Diario de Barcelona,* el qual va ser posteriorment declarat com a diari oficial de la ciutat (Ortega, 2021).

Quan la situació es va complicar amb l'arribada de la Guerra d'Independència, l'Eulàlia va haver de marxar exiliada a les Illes Balears, on va assumir la impremta del *Diario de Palma* mentre el seu marit treballava en diferents punts de la península i servia al govern amb les seves impremtes mòbils (Ortega, 2021). És important tenir present que, per tal de

poder assumir la direcció d'aquest diari, el seu marit va haver de concedir-li un poder general per a executar contractes, obligacions, actes d'administració i de domini, la qual cosa li va atorgar capacitat d'obrar civil i processal. Aquest poder general concedit l'any 1811 li va permetre conferir poders especials a Mallorca, salvant la incapacitat legal que patien les dones casades per actuar amb eficàcia jurídica en el tràfic comercial i mercantil (El Rincón de Byron, 2023).

Cal recordar que encara que l'Eulàlia treballés amb el seu marit des de la seva unió, com a dona es trobava subjecte a l'exclusió legal que la incloïa en la categoria de persones sense capacitat plena d'obrar. Com ja ha sigut explicat al llarg d'aquest treball, el matrimoni es basava en el principi autoritari en el qual la muller havia d'obeir al seu marit i quedava sotmesa al mateix no només en els actes que realitzava fora de la llar, sinó que també en aquells referents al govern de la seva pròpia persona (Ortega, 2018).

Un cop va finalitzar la guerra, L'Eulàlia i els seus fills van retornar a Barcelona on ja es trobava el seu marit lluitant per mantenir el permís d'edició del *Diario de Barcelona*. Finalment, va obtenir el privilegi exclusiu per imprimir el diari així com el títol d'Impressor Reial, encara que poc després va morir víctima de la febre groga (Fernández, 2017).

Davant la seva falta d'instrucció, aprenentatge formal i reconeixement professional, les dones acostumaven a fer-se càrrec del negoci únicament quan mancava un home que pogués assumir la seva direcció, actuant sempre de manera indirecta com a filles, mares o vídues. És a dir, no se les acostumava a reconèixer com a semblants, sinó com a elements subordinats. En quedar vídua, l'Eulàlia disposava, com moltes altres hereves de grans impremtes i llibreries, de tres opcions per tal de garantir la continuïtat del negoci familiar: casar-se amb un altre mestre llibreter, cedir la gestió de la impremta a un parent, soci o treballador de màxima confiança, o bé assumir-ne ella mateixa la direcció com a vídua. Doncs bé, Eulàlia va escollir aquesta darrera opció i, en no tornar a casar-se va mantenir la seva autonomia tant en l'àmbit personal com en el legal (Ortega, 2018).

Així doncs, amb la mort del seu marit l'any 1821 l'Eulàlia es va convertir en hereva universal, tutora i curadora dels seus cinc fills i filles i responsable del negoci familiar.

4.2 LA CASA BRUSI I EL *DIARIO DE BARCELONA*

Durant els anys posteriors a la mort del seu marit, l'Eulàlia se'n va encarregar de la gestió de la Casa Brusi i del *Diario de Barcelona,* la direcció del qual constituïa des de l'any 1814 un dels elements més rellevants per a la família. Aquest diari representava un actiu econòmic, donat que generava ingressos, oferia prestigi i permetia mantenir les relacions comercials però, alhora, simbolitzava un actiu polític i cultural (Fernández, 2017). És important destacar que durant la primera meitat del segle XIX, la premsa estava molt sotmesa a tensions polítiques, com la censura i el canvi de règim, és per això que dirigir aquest diari i saber mantenir la seva continuïtat exigia enfrontar-se a aquestes tensions. El fet que una dona exercís amb poder i autoritat en un espai públic de circulació d'informació va constituir una anomalia social que va donar lloc a certs conflictes, els quals va haver de superar per tal de continuar amb la seva direcció (Ortega, 2021).

Així doncs, la gran oposició que es va trobar en un inici tenia una doble dimensió. En primer lloc, de gènere, perquè una dona al capdavant d'un negoci tan rellevant trencava amb l'assignació tradicional d'autoritat que corresponia únicament als homes. I, en segon lloc, de mercat, perquè la Casa Brusi controlava un actiu molt important i podia competir amb altres impressors i llibreters. D'aquesta manera aquests dos elements es retroalimentaven mútuament, és a dir, el qüestionament de la seva legitimitat com a dona funcionava també com a estratègia per afeblir el negoci Brusi (Ortega, 2018).

Ara bé, malgrat aquestes oposicions, l'Eulàlia va actuar en tot moment en defensa del diari enfront de publicacions que considerava competidores o imitatives. Un dels exemples més destacats el trobem en l'enfrontament que va mantenir amb els impressors Gaspar i Rubió, editors del *Diario de la Ciudad de Barcelona* o *El Eco de la Ley*, en considerar que el seu contingut era una còpia del *Diario de Barcelona* (Guillamet, 2005). Aquest fet resulta molt rellevant perquè ens indica la conducta empresarial activa que va mantenir durant els seus anys al capdavant de la Casa Brusi.

De fet, aquesta actuació demostra clarament com la Vídua Brusi en cap moment va ser una simple figura nominal que es definia únicament per la seva relació amb el seu marit i la seva condició de vídua, sinó que va ser capaç de sostenir conflictes, defensar el diari i conservar una posició privilegiada en el mercat de la informació. La seva autoritat es pot observar en tant que va mantenir l'organització de la Casa Brusi, va defensar el *Diario* i la seva posició enfront a tercers, i va sostenir una identitat comercial que combinava la

continuïtat del cognom del seu marit, Brusi, amb el propi (Ortega, 2021). D'aquesta forma va poder actuar en el mercat sota una denominació que clients, autoritats i proveïdors acceptaven com a continuïtat legitima del negoci. No va actuar fora del sistema, sinó des dels seus límits.

Posteriorment, la continuïtat de la línia masculina es va consolidar amb el traspàs de l'herència al fill menor, Antoni Brusi Ferrer, l'any 1838. Ara bé, és important recalcar que va ser la seva mare qui, gràcies a la seva lluita i direcció, va aconseguir transmetre-li el privilegi reial que garantia el monopoli de la publicació del diari (Guillamet, 2023).

Il·lustració 2

Capçalera del *Diario de Barcelona* de l'any 1820 sota la direcció de la família Brusi

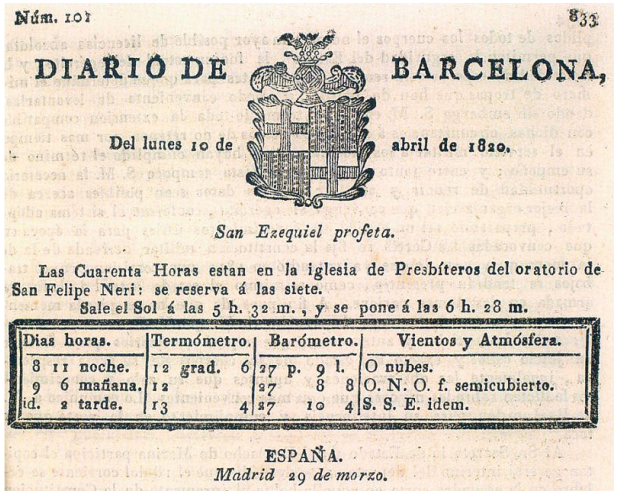

Núm. 101 833

DIARIO DE BARCELONA,

Del lunes 10 de abril de 1820.

San Ezequiel profeta.

Las Cuarenta Horas estan en la iglesia de Presbíteros del oratorio de San Felipe Neri: se reserva á las siete.

Sale el Sol á las 5 h. 32 m., y se pone á las 6 h. 28 m.

Dias horas.	Termómetro.	Barómetro.	Vientos y Atmósfera.
8 11 noche.	12 grad. 6	27 p. 9 l.	O nubes.
9 6 mañana.	12	27 8 8	O. N. O. f. semicubierto.
id. 2 tarde.	13 4	27 10 4	S. S. E. idem.

ESPAÑA.

Madrid 29 de marzo.

Nota. De "Els Brusi i el "Diari de Barcelona", *Fundació Enciclopèdia catalana*

4.3 ANÀLISI DEL SEU CAS COM A PRECEDENT HISTÒRIC

Doncs bé, un cop hem pogut analitzar la figura d'Eulàlia Ferrer i la seva trajectòria al llarg dels seus anys de vida tant al front de la Casa Brusi com del *Diario de Barcelona*, podem afirmar que resulta completament paradigmàtica per la seva capacitat d'obrar en una professió que es trobava principalment vetada a les dones (Montagut, 2025). En un sistema que ocultava la presència femenina sota etiquetes de "Vídua de", "Filla de" o "Hereva de", Eulàlia va aconseguir reconeixement professional. Gran part dels impressors i editors de l'època van donar-li el merescut reconeixement, la qual cosa ens indica la seva acceptació de fet com a membre de la "professió del llibre".

D'aquesta manera, a diferència d'altres vídues que actuaven temporalment fins que un hereu masculí assumia la direcció del negoci, Eulàlia va construir un lideratge empresarial bastant prolongat (durant uns vint anys) que li va permetre convertir-se en propietària d'un diari influent i d'una editorial, aconseguint alhora grans concessions administratives com, per exemple, la pròrroga del monopoli del *Diario de Barcelona* (Ortega, 2018).

És important matissar que la seva trajectòria va generar una quantitat important de documentació judicial, donat que va haver de litigar en més d'una ocasió per defensar els seus drets empresarials. De fet, va haver de fer front a nombrosos plets professionals, el més llarg i intens va ser amb els comissionats del seu propi col·legi professional (Ortega, 2021). També va ser acusada per diversos competidors, com va ser el cas de Josep Rubió, per acaparar el mercat i utilitzar la seva posició privilegiada per a monopolitzar els encàrrecs oficials. De manera simultània, tal i com hem pogut veure, ella se'n va encarregar de demandar als qui pretenien crear periòdics rivals sense permís o autorització (Ortega, 2018).

Així doncs, aquests fets mostren com per als tribunals i als seus col·legues del sector l'Eulàlia actuava amb autoritat i poder. Va saber aprofitar les escletxes legals, com els poders notarials que li va atorgar el seu marit, i la seva situació de vídua sense tornar a casar-se, la qual cosa la mantenia allunyada de la tutela marital. D'aquesta manera va poder conservar independència jurídica per a signar contractes, dirigir empleats i presentar-se en judici en nom propi (Ortega, 2018).

És important recordar que el Codi de Comerç de 1829 permetia a la dona casada comerciar, però sota autorització o llicència marital. La vídua, en canvi, podia tenir un marge més gran d'actuació. El cas de la Vídua Brusi ens demostra com el funcionament

del comerç anava més enllà d'allò que estipulava la llei, si bé és cert que podia restringir la seva posició formal, en cap cas podia eliminar el coneixement acumulat degut a l'experiència adquirida o la necessitat practica existent per a que algunes dones, especialment aquelles que havien perdut al seu marit, mantinguessin la continuïtat dels negocis.

Per tant, a través del seu cas, hem pogut observar com la desigualtat jurídica, malgrat condicionar la seva visibilitat, no va impedir la seva participació econòmica. Ara resulta important veure com aquesta realitat, que va afectar a un percentatge elevat de dones, va ser rebuda pels textos legals posteriors.

5. EVOLUCIÓ I LLEGAT

5.1 CODI DE COMERÇ DE 1885 I CODI CIVIL DE 1889

L'aprovació del Codi de Comerç 1885 va suposar la substitució formal del text de 1829 i va actualitzar la legislació comercial dins del marc de la consolidació de l'Estat liberal. No obstant això, pel que fa referència a la regulació de la capacitat mercantil de les dones, cal destacar que el nou text no va suposar un canvi important, sinó que va mantenir moltes de les limitacions tradicionals que eren imposades a les dones casades(Gete-Alonso, 2014). Tant el Codi de Comerç de 1829 com el de 1885 van contemplar un règim especial per a la dona casada comerciant, aquest li permetia exercir el comerç amb autorització marital i, a més, establia les conseqüències jurídiques contemplades respecte la vinculació i disposició dels bens adquirits durant el matrimoni i els dotals (Sanciñena, 2023).

Ara bé, és important matissar que aquest Codi va introduir alguns canvis respecte el seu predecessor. El règim jurídic de la potestat de les dones per exercir l'activitat comercial apareixia regulat en els articles 4 al 12 i en aquests es feia referencia a diverses consideracions sobre la seva capacitat. (Velo, 2018).

L'article 4 establia que, per tal d'exercir el comerç de forma habitual, s'havien de complir una sèrie de condicions: tenir 21 anys, que la persona que volgués exercir l'activitat comercial no estigués subjecte a l'autoritat del pare o de la mare ni a l'autoritat marital i, finalment, tenir la lliure disposició dels seus béns. En el cas de la dona casada major de 21 anys, l'article 6 estipulava que aquesta requeria l'autorització del marit, la qual havia d'aparèixer consignada en el Registre Mercantil. És important destacar que la llicencia marital també podia entendre's atorgada tàcitament en aquells casos en els que, sota coneixement del marit, la dona exercia o continuava l'exercici del comerç sense cap oposició (article 7). De totes maneres, ja fos concedida expressa o tàcitament, l'article 8 establia que l'autorització marital podia ser revocada sense manifesta causa a través d'escriptura pública (Velo, 2018; Gete-Alonso, 2014).

Així doncs, la principal diferència es troba en el fet que el Codi de Comerç de 1829 requeria que l'autorització marital fos atorgada mitjançant escriptura pública, donat que la inscripció dels comerciants en la matrícula mercantil de la província tenia caràcter obligatori i, per tant, era necessari acreditar formalment el consentiment del marit perquè la dona casada pogués exercir el comerç. En canvi, el Codi de Comerç de 1885 va flexibilitzar aquest regim en establir que la inscripció dels comerciants individuals

deixava de ser obligatòria i passava a tenir caràcter potestatiu. Aquesta modificació va permetre admetre la figura de l'autorització marital presumpte, de manera que ja no era imprescindible una autorització expressa i formal, sinó que es pressuposava el consentiment del marit mentre aquest no manifestés la seva oposició (Sanciñena, 2023).

Tot i així, podem observar com, malgrat l'evolució que va experimentar el text legal en la seva forma, la dona seguia sent contemplada en el Codi de Comerç com un subjecte condicionat jurídicament. Aquesta subordinació no succeïa únicament en aquest codi, sinó que també va tenir un gran pes en el procés de constitució del Codi Civil de 1889.

El procés de creació d'un Codi Civil, que va començar oficialment al 1843, pretenia ordenar i unificar les lleis existents, no canviar els principis establerts (Collado, 2015). Per tant, el Codi Civil de 1889 no va suposar un canvi important respecte les lleis anteriors, sinó que va confirmar un model de família que ja es trobava implementat.

L'anàlisi d'aquest Codi resulta especialment rellevant per tal de poder donar més llum a la situació legal de la dona dins de la família i al control al qual estaven sotmeses (Vivas, 2025). En primer lloc, en quant al veïnatge i la nacionalitat, l'article 15 i 22 establia que la dona casada, així com els fills no emancipats, havien de seguir la condició del marit. L'obediència de la dona quedava recollida a l'article 57 on es disposava que: "*El marido debe proteger a la mujer, y ésta obedecer al marido*". Altres aspectes importants que denoten el paper de la dona dins de l'àmbit familiar serien: la representació de la dona pel seu marit -art. 60-; la necessitat de la dona d'adquirir la llicència marital per actuar en l'esfera dels seus propis drets – art. 61-; com la potestat domèstica era eminentment concedida a la dona – art. 62-; l'adulteri per part de la dona era causa legítima de divorci i també del marit únicament en aquells casos que resultava un escàndol públic o un menyspreu per la dona – art. 105.1-; la pàtria potestat sobre els fills comuns corresponia al pare i, en defecte d'això, a la mare, qui la perdia si posteriorment a enviudar contreia segones núpcies.

Totes aquestes disposicions que ara ens resulten completament discriminatòries, en el seu moment estaven justificades per la suposada falta de capacitat de la dona, per aquesta mateixa raó el dret supeditava la seva figura al poder de l'home.

No va ser fins la llei del 2 de maig de 1975 quan, finalment, es va suprimir la necessitat d'autorització marital per tal que la dona casada pogués exercir el comerç, introduint-se per primer cop un tractament igualitari per a tots dos conjugues.

5.2 LES "HEREVES" DE LA VIUDA BRUSI: CONTINUÏTAT I LÍMITS

Anteriorment hem pogut veure la participació de les dones en el comerç; s'ha fet referència a la presència de dones comerciants en diferents estats civils que han actuat en un camp en el qual aparentment es trobaven vetades. Encara que en un principi semblava que la seva presència era gairebé nul·la, s'ha demostrat com moltes d'elles van mantenir la seva llar amb els seus negocis, especialment les vídues. Aquestes van saber aprofitar les oportunitats que el marc legal les concedia per tal d'actuar i desenvolupar activitats comercials.

La Viuda Brusi, amb el seu exemple, va demostrar que una dona era capaç de gestionar un negoci de manera competent. Això va inspirar a unes altres i es va convertir en un referent històric. Per aquest motiu, les individualitats del seu cas ens permeten donar perspectiva a altres exemples que se surten de la norma. Casos que es converteixen en un desafiament a l'ordre social establert.

En aquest sentit, és important destacar que en el context català de la segona meitat del segle XIX, es poden observar altres casos de dones empresàries que es trobaven vinculades al negoci familiar. Tal com recull la Biblioteca Nacional d'Espanya (2015), diverses dones van assumir la direcció de tallers tipogràfics a la ciutat de Barcelona després de la mort dels seus marits. Aquest va ser el cas de la Vídua de Gorchs (1828 – 1840), la Viuda de Joaquim Mayol (1840 – 1857) o la Vidua de Jaume Subirana (1862 – 1889), que van continuar amb el negoci familiar dins del sector del llibre, reproduint un model d'intervenció femenina que s'havia manifestat en el cas concret d'Eulàlia Ferrer.

Així doncs, en l'evolució del paper de la dona en el comerç, la Vídua Brusi ocupa un lloc de clara pionera: gràcies al seu llegat, les seves posteriors hereves van poder anar ampliant de forma progressiva els espais d'actuació per a les dones comerciants, encara que moltes d'elles van haver de seguir operant dins dels límits existents. La seva història, fins i tot avui en dia, ens pot recordar com de llarg i complexa ha sigut aquest camí per obtenir la igualtat formal en els textos jurídics. Per això mateix, Eulàlia Ferrer representa un símbol de lluita i de com la seva determinació va permetre trencar amb l'ordre jurídic i econòmic conegut fins a l'època.

6. CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest treball s'ha demostrat com el liberalisme del segle XIX, tot i esdevenir un sistema basat en la igualtat i la universalitat de drets, va crear un model jurídic i social que excloïa a les dones de l'àmbit econòmic. Mentre proclamava aquests principis, en la pràctica s'encarregava de reservar l'accés al lideratge i a la presa de decisions als homes, situant a les dones en una posició secundària i de subordinació.

Ara bé, malgrat això, hem pogut observar com la participació femenina en el comerç no va ser nul·la o insignificant durant aquesta època, sinó que es va desenvolupar en els marges, aprofitant totes les escletxes i els espais que el mateix sistema jurídic permetia. D'aquesta manera, la figura de la vídua va aconseguir mantenir un paper molt rellevant, ja que va atorgar a moltes dones la possibilitat d'actuar en les activitats mercantils amb certa autonomia, sempre que aquestes estiguessin relacionades amb la continuïtat dels negocis familiars. Tanmateix, aquesta autonomia en cap cas la podem equiparar al reconeixement ple de la seva capacitat jurídica.

A través de la figura d'Eulàlia Ferrer, Vídua Brusi, podem sostenir una conclusió fonamental: i és que la dona del segle XIX, malgrat ser objecte d'una regulació restrictiva, alhora va ser subjecte actiu d'activitats comercials. Hem pogut veure com el Codi de Comerç de 1829 limitava clarament la capacitat de la dona casada exigint l'autorització marital en aquells casos en els quals volgués exercir el comerç. No obstant això, la pràctica econòmica ens ha mostrat que les dones, especialment les vídues, van arribar a assumir funcions empresarials.

Per això mateix podem afirmar que la trajectòria de la Vídua Brusi evidencia que, dins del mateix sistema que limitava la participació femenina, era possible desenvolupar formes de lideratge, sempre que aquestes estiguessin dins dels límits acceptats pel model liberal. La seva actuació no només va garantir la continuïtat del negoci familiar, sinó que va contribuir al desenvolupament cultural i econòmic, d'aquí que la seva figura resulti tan rellevant.

Aquesta realitat posa de manifest una paradoxa innegable: el liberalisme no excloïa completament a la dona de l'activitat econòmica, però tampoc li reconeixia espai per exercir-la en condicions d'igualtat. La dona era admesa en tant que la seva participació es veia més com una adaptació a les necessitats econòmiques del moment i no tant com un reconeixement dels seus drets.

Aquesta gran tensió entre la norma i la realitat no es limita únicament al segle XIX, sinó que projecta els seus efectes fins a l'actualitat. Tot i que avui en dia podem afirmar que les dones disposen d'una plena capacitat jurídica formal, la seva presència en posicions de lideratge econòmic continua sent bastant inferior si la comparem amb la dels homes. Aquesta situació posa de manifest com les limitacions també poden respondre a factors culturals i estructurals que tenen el seu origen en el model liberal, al cap i a la fi, som fills dels nostres pares.

En aquest sentit, crec que podem afirmar que encara som, en certa mesura, hereus i hereves d'un sistema que va associar tradicionalment el lideratge de les activitats econòmiques a la figura masculina. És per això que considero que el repte actual consisteix en identificar i superar els elements (normalment invisibles) que continuen limitant l'accés efectiu de les dones al lideratge econòmic.

7. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

- Castrillo Casado, J. (2021). Mujeres, negocio y mercaduría a finales de la Edad Media: algunos apuntes sobre el País Vasco. *Edad Media. Revista de Historia*, (22), pp. 285-315. https://doi.org/10.24197/em.22.2021.285-315

- Collado García, A. (2015). *El proceso de Codificación civil en España*. El Jurista. https://www.eljurista.eu/2015/05/04/el-proceso-de-codificacion-civil-en-espana/

- Comas i Güell, M. (2008). Antoni Brusi Mirabent (1775-1821): de artesano a industrial. *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, (83), 85-107.

- Egoscozábal, P. i Robles, Mª V. (2019). Las primeres impresoras españolas. Mujeres en talleres de Hombres, *Mujeres emprendedoras entre los siglos XVI y XIX*, (pp.7-24). Ministerio de Economía y Empresa

- El Rincón de Byron. (2023, Enero 27) *Los Brusi: Resistencia e imprentas durante la Guerra de Independencia*. Los Brusi: Resistencia e imprentas durante la Guerra de Independencia

- Enrich Martínez, Á. (2022). *Viudez femenina en el siglo XIX: el caso de Barcelona* [Treball de fi de grau, Universitat Pompeu Fabra]. Repositori Digital de la UPF http://hdl.handle.net/10230/54371

- Gacto Fernández, E. (2013). Imbecillitas sexus. *Cuadernos de Historia del Derecho*, *20*, 27-66. https://doi.org/10.5209/rev_CUHD.2013.v20.45328

- García Gil, E. (2022). Intuitu pecuniae versus Intuitu personae. Mujeres y pleitos en los protocolos notariales malagueños de fines del Antiguo Régimen. *Erebea. Revista de Humanidades y Ciencias Sociales, 2 (12),* pp. 225 – 240. https://doi.org/10.33776/erebea.v12i2.7773

- García Gil, E. (2023). La actividad de las mujeres en el comercio y el crédito rural en el sur peninsular (ss. XVIII-XIX). *Arenal: Revista de historia de las mujeres, 31 (1),* 179-202. http://dx.doi.org/10.30827/arenal.v31i1.29039

- Gete-Alonso y Calera, Mª C. (2014). Mujer y patrimonio (el largo peregrinaje del siglo de las luces a la actualidad). *Anuario de derecho civil, Vol. 67 (3),* 765-894.

- Gómez-Ferrer Morant, G. (2011). Los inicios del Estado Liberal: La Constitución de 1812: desigualdad entre los sexos. *Historia de las mujeres en España: Siglos XIX y XX.* Arco Libros.

- Guillamet, J. (2005). Antoni Brusi Mirabent, impressor i segon editor del" Diario de Barcelona". *Barcelona quaderns d'història*, (12), 101-117. https://raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/105600.

- Guillamet, J. (2020, Juny 12). Eulàlia Ferrer Montserrat, l'editora forta. *Diari de Barcelona: Petites històries del diari.* Eulàlia Ferrer Montserrat, l'editora forta - Diari de Barcelona | Diari de Barcelona

- Guillamet, J. (2023, Gener 8). La força de les editores vídues. *Diari de Barcelona: Petites històries de periodistes.* La força de les editores vídues - Diari de Barcelona | Diari de Barcelona

- Gutiérrez, L., Lafuente, P., Carrillo, L. (2015). *Mujeres impresoras. Guía de recursos bibliográficos.* Biblioteca Nacional de España. Biblioteca Nacional de España

- Hegel, F. (2004). La Familia. En J. Vermal (Ed.), *Principios de la filosofia del derecho* (2a., pp. 165-181). Editorial Sudamericana.

- Hernández, C., i Martínez, S. (2019). Guardando un legado, acunando un futuro. Viudas en las sociedades mercantiles en el cambio de siglo (1886-1919). *Revista de Historia Industrial*, *vol. 28* (77), p. 93-117, https://raco.cat/index.php/HistoriaIndustrial/article/view/372229.

- Jiménez Cañas, J. (2023). Las mujeres y el sector comercial: el caso de Sevilla en la Época de los Descubrimientos. *Edad Media. Revista De Historia*, *24*, 417-454. https://doi.org/10.24197/em.24.2023.417-454

- Jimeno Borrero, J. (2021). *La sociedad mercantil como instrumento para la emancipación femenina del siglo XIX.* CIIID2021 Identidades, inclusión y desigualdad. La sociedad mercantil como instrumento para la emancipación femenina del siglo XIX. – CIIID2021

- Lorenzo, A. U. (2018). ¿Viudas de mercaderes o verdaderas mercaderas? Mujer y comercio de libros en los siglos XVI y XVII. *Hipogrifo. Revista de literatura y cultura del Siglo de Oro, 6* (Extra1), 321-340. http://dx.doi.org/10.13035/H.2018.extra01.21

- Marchant-Rivera, A., i Barco-Cebrián, L. C. (2013). La participación de la mujer en la escrituración notarial del siglo XVI. De la constricción de la licencia marital a la plenitud de la viudedad.

- Martín Sánchez, M. (2014). La mujer en los orígenes del constitucionalismo español: de su invisibilidad a la realidad de hecho. *Estudios de Derecho, 71 (158) ,* 293-311

- Martínez, S. i Hernández, C. (2021). *"Viuda de…": cuando las mujeres eran pieza clave pero invisible en la sucesión empresarial*. The Conversation. https://doi.org/10.64628/AAO.7xwnh775x

- Montagut, E. (2025). *Las mujeres en los gremios barceloneses en el siglo XVIII.* El Obrero. Las mujeres en los gremios barceloneses en el siglo XVIII

- Morales Ferrer, S. (2018). La Incapacidad de la mujer casada y su superación en el código civil español. *Novum Jus,* 12(2), pp.149–162. https://doi.org/10.14718/10.14718/NovumJus.2018.12.2.8

- Morant, I. (2006). *Historia de las mujeres en España y América Latina III: Del siglo XIX a los umbrales del XX.* Cátedra

- Muñoz Navarro, D. (2023). Las mujeres del mercado. Abasto, emprendimiento y trabajo femenino en la Valencia del siglo XVIII. *OHM: Obradoiro de Historia Moderna, https://doi.org/10.15304/ohm.32.8731*

- Ortega Balanza, M. (2018). *Eulalia Ferrer, viuda de Brusi: paradigma de la capacidad de obrar de las mujeres en la edición y librería barcelonesa del siglo XIX* [Tesi doctoral] Universitat Pompeu Fabra. http://hdl.handle.net/10803/664889

- Ortega Balanza, M. (2021). *Semblanza de Eulàlia Ferrer Montserrat, viuda de Antonio Brusi Mirabent (Barcelona, 1780-1841)*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes - Portal Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI) - EDI-RED, en http://www.cervantesvirtual.com/obra/eulalia-ferrer-montserrat-viudad-de-antoni-brusi-mirabent-editora impresora-barcelona-1780-1841-semblanza-1051409/

- Ortega Balanza, M. (2021). La Viuda Brusi versus el colegio de libreros e impresores de Barcelona: Capacidad, autoridad y poder. *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, (24), 211-238. La viuda Brusi versus el Colegio de Libreros e Impresores de Barcelona: capacidad, autoridad y poder

- Pérez Jaraba, Mª D. (2017). Familia y Mujer en la Constitución de 1812. *Luces y sombras de la reforma penal y procesal penal en Iberoamérica,* (pp. 77-95). Editorial UNIJURIS

- Pérez Molina, I. (1997). *Las mujeres ante la ley en la Cataluña moderna*. EUG: Editorial Universidad de Granada.

- Molina Puertos, I., (2009). La doble cara del discurso doméstico en la España Liberal: El «Ángel del hogar». *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, (8), 181-197.

- Rey Castelao, O., i Rial García, S. (2009). *Historia de las mujeres en Galicia:(siglos XVI al XIX)*. Edicións Nigra Trea.

- Sanciñena, C. (2023). El último ajuste en la regulación del comerciante casado. *Revista De Derecho Civil*, *10*(3), pp. 295 - 299. http://nreg.es/ojs/index.php/RDC

- Scott, J. W. (1993). La mujer trabajadora en el siglo XIX. *Historia de las mujeres en Occidente, 4,* pp. 405-436.

- Scott, J. W. (2012). *Las mujeres y los derechos del hombre. Feminismo y sufragio en Francia, 1789-1944*, Siglo XXI Editora, pp. 39-82.

- Ten Doménech, M. (2021). Condición jurídica de las españolas en el siglo XIX: una discriminación oficializada. *Cuadernos de Historia del Derecho*, *28,* 173-197

- Ten Domenéch, M. (2023). El matrimonio y la mujer en la España del siglo XIX. Una visión jurídica enmarcada en la Literatura Realista. *Eunomía. Revista en Cultura de la Legalidad,* 24, pp. 94-117 https://doi.org/10.20318/eunomia.2023.7657

- Tomás y Valiente, F. (1983). *Manual de historia del derecho español* (4ª ed). Tecnos.

- Fernández Valentí, R. (2017, Noviembre 14). 225 años del DIARIO DE BARCELONA (II): la etapa de los Brusi (1814-1867). *El Tranvía 48.* https://eltranvia48.blogspot.com/2017/11/225-anos-del-diario-de-barcelona-ii-la.html.

- Velo, E. (2018). Trabajo femenino y comercio familiar: El Poble Sec de Barcelona en la posguerra. *IUSLabor*, (3), pp. 351 - 377. https://doi.org/10.31009/IUSLabor.2018.i03.14

- Vicente, M. V. (2007) «Comerciar en femení». La identitat de les empresàries a la Barcelona del segle XVIII. *Història, economia, cultura, (56),* pp. 47-59, https://raco.cat/index.php/Recerques/article/view/202077

- Vivas Tesón, I. (2025). La mujer en el Código civil de 1889: la capacidad jurídica negada y las puertas abiertas a la igualdad. *Iura Vasconiae. Revista de Derecho Histórico Y Autonómico de Vasconia*, *21*, 123-144. https://doi.org/10.1387/iura.vasconiae.26796